

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (98)

Астана
2022

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан)
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия)
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия)
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан)
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан)
Қасенәлі А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан)
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан)
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан)
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан)
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан)
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ)

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

Әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер / Обычаи, традиции

Артықбаев Ж.О. Шырақшы – мәңгілік құндылықтар сақшысы	4
Қатран Д. Мәні мен сыры ерек, ұмыт болған әдет-ғұрыптар жөнінде	13
Тойшанұлы А. «Диуанабәйт» – салт өлеңінің ескі үлгісі	21
Усманова Ә.Р. Тулпары Терисаккана	27
Егізбаева М.Қ. XIX-XX ғ. басындағы Шығыс Қазақстандағы дәстүрлі аңшылық	38

Орындаушылық өнер / Исполнительное искусство

Шегебаев П. Об единстве личностных качеств народного музыканта и стилиевых свойств его музыки (на примере Курмангазы)	46
Базарбаева Н.С., Өтеғалиева С.Ы. Дина Нұрпейісова және басқа домбырашылардың интерпретациясындағы алдыңғы буын өкілдерінің күйлері (Құрманғазының «Қайран шешем», Дәулеткерейдің «Көркем ханым» күйлерінің мысалында)	52
Бердібай А.Р., Әбиділда М.Б. Жыршы Д. Жолымбетов орындауындағы Сыр бойы эпикалық мақамдарының музыкалық-стильдік ерекшеліктері («Асау барак» жырының бірінші мақамы мысалында)	61
Қазтуғанова А.Ж. Күй өнеріндегі орындаушылық нұсқалар: теориялық және тәжірибелік тұрғыдан игеру	75
Жаманбалинов Е.Е. Шығыс Қазақстан домбыра дәстүріндегі «Ақсақ қаз» күйлерінің ерекшеліктері	90
Сабирова А.С., Басығара Е.Б. Воспитательная роль песенного наследия Абая в исследовании Г. Чумбаловой	100

Дәстүрлі қолөнермен байланысты білім мен дағдылар / Знания и навыки, связанные с традиционным ремеслом

Шайгозова Ж.Н., Музафаров Р.Р. Языки казахской культуры: топонимы как код и отражение картины мира (на примере числительных, цветовых и зоонимных обозначений)	107
Бутеев Б.О. Казахские и хонгорские названия сортов кожи и шкур: историческая ретроспектива	118

Тарих. Тұлға / История. Личность

Бекенова М.С. Абай Кунанбайұлы и современное казахстанское общество	127
Омарова А.К. А.В. Затаевич: штрихи к «портрету»	133
Жәкішева З.С. Рухани және заттық мәдениеттің байланысы	147

Customs, rituals

Artykbaev Zh.O. Shyrakshy – on guard of eternal values	4
Qatran D. Forgotten custom: meaning and features ..	13
Toishanuly A. «Diuanabait» is an ancient type of ritual song	21
Usmanova E.R. Tulpars of Terisakkan	27
Yegizbayeva M.K. Traditional hunting in East Kazakhstan of the XIX-early XX centuries	38

Performing arts

Shegebaev P. On the unity of the personal qualities of a folk musician and the stylistic properties of his music (on the example of Kurmangazy)	46
Bazarbaeva N.S., Otegaliyeva S.Y. Kuis of the representatives of the previous generation in the interpretation of Dina Nurpeisova and other dombrists (on the example of Kurmangazy «Kayran sheshem», Dauletkery «Korkem khanyam»)	52

Berdibay A.R., Abidilda M. Musical and style features of the performance of the epic tradition of Syrdariya zhyrshy by D. Zholymbetov (on the example of the first maqam of the epic «Asaubarak»)	61

Kaztuganova A.Zh. Performing variants in the art of kuy: theoretical and practical development	75

Zhamanbalinov E. Peculiarities of kyuy «Aksak kaz» in the dombra tradition Eastern Kazakhstan	90
Sabirova A.S., Basygara E.B. The educational role of Abai's song heritage in G. Chumbalova's research	100

Knowledge and skills related to traditional craft

Shaigozova Zh., Muzafarov R. Languages of kazakh culture: toponyms as a code and reflection of the world picture (on the example of numerals, colour and zoonyms)	107
Buteyev B.O. Kazakh and khongor names of leather and skin grades: a historical retrospective	118

History. Personality

Bekenova M.S. Abay Kunanbayuly and modern kazakhstan society	127
Omarova A.K. A.V. Zataevich: touches to the «portrait»	133
Jakisheva Z.S. Interrelation of material and non-material culture	147

Жаманбалинов Е.Е.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: ernat-knc@mail.ru

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ДОМБЫРА ДӘСТҮРІНДЕГІ «АҚСАҚ ҚАЗ» КҮЙЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Шығыс Қазақстан, Моңғолияның Баян-Өлгий аймағында кең тараған көпнұсқалы «Ақсақ қаз» күйлері негізге алынды. Жұмыс барысында Шығыс Қазақстандағы аттас күйлердің таралу деңгейіне және қазақтың күйтану саласындағы осы тақырыптарға зерттеу жүргізген музыкатанушы ғалымдардың еңбектеріне қысқаша шолу жасалды. Сонымен бірге «Ақсақ қаз» күйлерінің бірнеше аңыздары баяндалып, Шайқы Құсайынов, Буратай Мусин, Дәулет Халықұлы және т.б. күйшілердің орындауындағы нұсқаларына музыкалық сипаттама беріліп, салыстырмалы талдаулар жасалды. Олардың ішінде кездесетін ортақ әуендік белгілерімен қатар, таралу аймағына тән өзіндік ерекшеліктері анықталды. Көне күйлерге жататын бұл нұсқалар кішігірім сарындардан бастап, кейбір орындаушылардың репертуарындағы кесек туындыларға дейін дамығаны айқын байқалады. Мысалы, Күршім ауданынан шыққан Шайқы Құсайыновтың нұсқасы осы күйлер легін көне сарындардан шыққан деген пікірімізді растаса, оның жерлесі Буратай Мусиннің орындауында шеберлігін байқататын әртүрлі артикуляциялық белгілер, Арқа күйшілік дәстүріне тән күреп қағу, т.б. күрделі әдіс-тәсілдер байқалады.

Түйін сөздер: дәстүр, күй, аңыз, нұсқа, орындаушы.

Кіріспе

Шығыс Қазақстан, Алтай-Тарбағатай күйшілік дәстүрінде халық күйлері маңызды орын алады. Олар көбінесе көне аңыздарға негізделіп, көп нұсқалы болып келеді. Халық туындыларының басым бөлігі табиғатпен, жан-жануарлармен байланысты өмірге келіп отырған. Олардың қатарына «Шыңырау», «Аңшының зары», «Аққабаның толқыны», «Таукүдірет», «Ақсақ марал», «Ақсақ құлан», «Балжыңкер», «Бұлғын, Сусар», «Сары өзен», «Салкүрең», т.б. көптеген күйлерді жатқызуға болады.

Бұл күйшілік дәстүрде аттас күйлер легі де кеңінен тараған. Олардың қатарына «Аққабаның толқыны», «Балжыңкер», «Сары өзен», «Ақсақ аю», т.б. жатады. Аттас күйлер сондай-ақ Қазақстанның барлық өңірлеріндегі күйшілік дәстүрлерде ұшырасады әрі оларға байланысты көптеген ғылыми еңбектер жарық көрді. Атап айтсақ, «Аққу» күйлері С. Аманованың (Аманова, 1985), «Науысқы» күйлері П. Шегебаевтың (Шегебаев, 1985), «Балбырауын» Г. Омарованың (Омарова, 2009), «Қосбасар» С. Қалиевтің (Қалиев, 1996), «Арнау» А. Қазтуғанованың (Қазтуғанова, 2008), «Қамбархан» Б. Мүптекеевтің (Мүптекеев, 2002),

«Ақжелең» Д. Бақтығалиеваның (Бақтығалиева, 2000) зерттеулерінде қарастырылған. Сондай-ақ А. Қазтуғанованың «Моңғолия қазақтарының аспапты музыкасындағы «Жорға аю» күйлері» атты мақаласын атап өту маңызды. Бұл зерттеуінде автор осы «Жорға аю» күйлерінің Баян-Өлгий халықтарының арасында таралуы, шығу тегі, аңызы туралы сөз қозғап, оларға салыстырмалы талдау жасайды (Қазтуғанова, 2013: 154-163).

Осы Шығыс Қазақстан, Алтай-Тарбағатай күйшілік дәстүрінде «Ақсақ қаз» күйлерінің нұсқалары кең тараған. Бұл туындылар аттас болып қана қоймай, олардың әуенінде ортақ ерекшеліктер жиі кездеседі. Мысалы: ашық ішектен 2-октаваның соль нотасына секіріс жасау, осы соль нотасының айналасында әуенді өрбіту, т.с.с. «Ақсақ қаздың» нұсқалары Баян-Өлгий, Алтай-Қобда қазақтарының арасында кең тараған, сондай-ақ күршімдік күйшілер Шайқы Құсайынов, Буратай Мусиннің репертуарынан орын алған. 1977 ж. Қ. Ахмерұлының «Баян-Өлгий қазақтарының домбыра және сыбызғы күйлері» атты еңбегі жарық көрді. 3 бөлімнен тұратын бұл жинақтың 1-бөліміне домбырада орындалатын халық күйлері мен олардың аңыздары енген. Олардың бірқатарын атап өтсек, көпнұсқалы «Ала байрақ», «Ақсақ құлан», «Ақсақ қаз», «Балжыңкерлермен» қатар, «Бұлбұл Торғай», «Жалғыз киік», «Ертіс толқыны», т.б. 2-бөлімінде К. Құмақайұлы, Ж. Ыбырай, Байал, Б. Тарлаубай сияқты сыбызғышылардан жазылып алынған көптеген авторлық және халық күйлері мен олардың аңыздары қамтылған. Жинақтың 3-бөлімінде домбыраға арналған авторлық күйлер бар. Бұл еңбекте «Ақсақ қаз» күйінің 3 түрі берілген. (Ахмерұлы, 1977).

Әдістеме

Тақырыптың ашылуына, қарастырылып отырған күй нұсқаларын талқылауда белгілі музыкатанушы, күйтанушылардың іргелі еңбектері басшылыққа алынды. Сонымен қатар өзіміз нотаға түсірген үлгілер тұңғыш рет зерттеу нысаны ретінде алынып отыр. Мақалада әртүрлі күйшілердің орындауындағы «Ақсақ қаз» күйлерінің түрлі нұсқалары тәптіштеліп, оларға музыкалық сипаттама берілді. Нәтижесінде аталған туындының аңызына тоқталғанда алғашқыда тармақтық

күйлер болып, кейін жеке орындала бастағаны анықталды және музыкалық тұрғысынан салыстырмалы талдау жасалды.

Негізгі бөлім

«Ақсақ қаз» көп нұсқалы күй болғанымен, аңызы ортақ болып келеді. «Баян-Өлгий қазақтарының домбыра және сыбызғы күйлері» атты кітапта бұл күйдің аңызы төмендегідей баяндалады: «Жазғы жасыл жайлаудың көз құртын тартар сәнінің бірі көл жағалай, өзенді бойлай, жайлау төсін думанға бөлеген қаз болса керек. Аққанат балапандарын артынан ертіп, өзіне тән үнімен өмір әнін шырқаған бір топ қазға мерген-сымақ жігіттің көзі түседі. Қазды атып олжалауды армандаған жігіт бір күні мылтығын алады да көл жағалай бірі ұшып, бірі қонып, өз қызығына масаттанып жүрген қаздарға бет түзейді. Қамыс жиегін паналай келген бір топ балапанын артынан ерткен ене қазды қарауылға алады. Мылтық атылып, ене қаз қанатын қағып-қағып жіберіп, ұшарға дәрмені жоқ екенін білгеннен кейін көлге түсіп баяу жүзе жөнеледі. Өлі қалмаған ақсақ қаз уайымнан солады. Күн артынан күн келіп, күз болады. Құс қайтады. Барлық құс сәнді сап құрып, ән маржанын төгілтіп оңтүстікке бет алғанда бейшара болған ақсақ қаз ғана мұң мен зарын төгіп, үйірінен айырылып қала береді. Күйші ақсақ қаздың осы мұңын күйге қосқан екен» (Ахмерұлы, 1977: 10).

Бұл туындының жалғасы ретінде «Сау қаз» күйі орындалады деген пікірлер де кездеседі. Демек «Ақсақ қаз» күйін «микроекөлемді тармақтық күйге» (А. Қазтуғанова) жатқызуға болады. Бірақ қазіргі кезде «Ақсақ қаз» жеке шығарма ретінде орындала береді. «Сау қаз» күйінің аңызына қысқаша тоқталып өтсек: «... «Ақсақ қаз» күйін тебірене шертіп отырған қарт күйшінің қырағы көзі жаңа бір аянышты халге тап болады. Сап түзеп, салтанат құрып, көк аспанға көтеріліп, шығысқа бет түзеген тізбек-тізбек қаздың ішінен бөлініп шыққан жалғыз қаз зарлаған ащы дауысын бәсеңдетпестен ұшарға дәрмені жоқ ақсақ қаздың қасына келеді. Біресе қатарласа кеп қонады, біресе тақап кеп кеудесіне кеудесін тигізеді, аймалайды, енді бірде самарқау ұшып, шыр-көбелек айналады. Қалма, жүр, кеттік дейді-ау?! Ақсақ қаз талпынады, ұшарға дәрмен жоқ! Тізіле ұшқан қаздың қарасы алыстап барады.

Сау қаз әлгі әрекеттерін қайталайды, өзгеріс жоқ. Ақыры зарлаған сау қаз зарлы үнін толастатпай, қаз тізбегінің соңынан қуа ұшады. Ақсақ қаз күйін тебірене шертіп, осы бір құбылысқа іштей егіліп отырған қарт күйші екі қаздың қоштасуына арнап «Сау қаз» күйін шертіпті» (Хұсайынұлы, Ахмерұлы, 2018: 117-118). Бұл аңыз Шұбартаулық күйші Жүнісбай Стамбаевтың шығармашылығындағы «Қоңыр қаз» күйінің аңызына ұқсас келеді, бірақ өзара айырмашылықтары бар. Онда да жаралы қаздың хикаясы баяндалған. А. Маулеттің «Шыңжаңдағы қазақ домбыра күйлерінің көркем-шығармашылық тәжірибесі – ұлттық бірегейлікті сақтау факторы ретінде» атты диссертациясында осы күйге байланысты келесі аңыз келтіріледі: «Белгілі оқиғаларға арналған тармақты күйлерге «Ақсақ қаз» (1-тарау), «Жалғыз қаз» (2-тарау), «Сау қаз» (3-тарау), «Жалғыз жігіт» (I тарау) (Қара жорға аттың жүрісі), «Жалғыз жігіт» (II тарау) (Аты оққа ұшқанда), «Жалғыз жігіт» (III тарау) (Суға кеткендегісі), «Жалғыз жігіт» (IV тарау) (Қарындасының су жағалап жүгіргені) сияқты бір оқиғаға байланысты туған бірнеше тармақты күйлер жатады. Бұл күйлер сол оқиғаның желісінің өрбуіне байланысты бірінен-бірі туындап тармақты күйлер шоғырын қалыптастырды. Мысалы, «Ақсақ қаз», «Сау қаз», «Жалғыз қаз» күйлерінің аңызында бұрынғы жаугершілік заманда кедей шал мен кемпір, ортасында бір баласы бар, далада қаңғырып қалыпты. Бір тәуірі қолында аң аулайтын мылтығы бар екен. Әлгі баласы 15-16 жасқа келгенде әкесі: «Енді сен жігіт болдың, сен бізді асыра, ескертейін аң атқанда үш түрлі аңды атпа», – дейді. Мылтық қолыма тисе деп қызығып тұрған бала: «Иә, әке», – деп қуанып кетеді. Әкесінің мақсаты астындағы жалғыз көкшолақ атпен ел іздеп келу. Содан бала әкесі кеткен соң мылтығын алып, аң іздейді. Әкесінің атпа деген 3 түрлі аңы мыналар еді: біріншісі – аққудың басшысын; екіншісі – жұп сарала қазды; үшіншісі – қоңыр аңның ішіндегі ақбасын атпа деген болатын. Содан дала кезген балаға еш нәрсе кездеспей, үйіне қайтып келе жатып, сазда отырған жұп сарала қазды көріп, есінде еш нәрсе жоқ, атып қалса, есінен танып қалып, есін жиған соң әкесінің айтқаны есіне оралып өкінеді. Содан домбырашы бала оқ тиген қазды «Ақсақ қаз», оқ тиген қазды айналып шықпай зарлап жүрген қазды «Сау

қаз» деп, ақыры жаралы қазды қимай-қимай, зарлана ұшып кеткен қазды «Жалғыз қаз» деп шерткен екен. Содан әкесі үйіне оралған кезде баласы бөтен күй шертіп жатқанын үйдің сыртынан байқап: «Кемпір-ау, үйде бір естімеген күй шертіліп жатыр ғой, үйге домбырашы адам келген бе? Жоқ, балам шертіп жатыр ма?» – деп сұрайды. Кемпірі: «Қайдағы адам? Сен кеткелі, әйтеуір, балаң домбырасын шертіп жата беретінді тапты», – депті. Сонда бала әкесіне: «Ескертуіңізге құлақ аспадым, кешірерсіз, әке», – деп, болған оқиғаны әңгімелеп айтып, шертіп берген күйі екен (Маулет, 2018: 70). А. Қазтуғанованың «Моңғолия қазақтарының аспапты музыкасындағы «Жорға аю» күйлері» атты мақаласында: «Ал қазақтың дүниетанымында аюдың бейнесін қазақ ертегілері мен көне күй аңыздарынан аңғаруға болады. Соның бірі «Жорға аю» туындыларының аңыздары мазмұны жағынан біреуі жер асты әлемімен байланысты өзен-суға кеткен жан-жануарлар мифіндегі күйлердің қатарына жатса, екіншісі аңшылық өмір мен ғұрыптық дәстүрге тамырлаған», (Қазтуғанова, 2013: 156) – деген қызықты мәлімет кездеседі. Ақсақ қаз күйінде де осы аңшылық өмір мен ғұрыптық дәстүр элементтері ұшырасады, сонымен қатар жыл құстарының жылы жаққа кетуі бейнеленеді.

«Ақсақ қаз» күйінің түрлері көптеген орындаушылардың репертуарында кездеседі. Атап айтсақ С. Аққожа, А. Халидолда, А. Күлжік, А. Қажынаби, Ш. Құсайынов, Б. Мусин, Д. Халықұлы, Қ. Рабайтегі, т.б. Бұл күйлер легі кішігірім бірсарынды әуендерден бастап уақыт өте келе күйшілердің шеберлігіне қарай дамып, жетілгені байқалады. Бұған дәлел ретінде Буратай Мусин мен Дәулет Халықұлының нұсқаларын келтіруге болады. Нұсқалық күйлер А. Қазтуғанованың зерттеулерінде кеңінен қарастырылған (Қазтуғанова, 2020).

Осы «Ақсақ қаз» халық күйлерінің бір кішігірім нұсқасы күршімдік күйші Шайқы Құсайыновтың да репертуарынан тыс қалмаған. Құсайынов Шайқы 1897 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Күршім ауданы, Қыстау-Күршім ауылында дүниеге келген. Сүйегі – Сарыжомарт ішіндегі Сәйке руынан. Арнайы музыкалық білімі болмаса да, Шайқы табиғи қабілетімен домбыра аспабын, күй өнерін шебер меңгерген өнерпаз болған. Халық

күйлерін жанымен сүйіп, үйреніп, меңгеріп, көптеп бойына сақтап, арттағы ұрпақтарға аманат етіп қалдырған күйші. Замандастарының айтуынша Шайқының репертуарында 50-60-тай халық күйлері болыпты. Мысалы, оның орындауындағы «Балжыңкер», «Ақ Қабаның толқыны» сияқты халық күйлері Марқаның көлі мен өзенінің атауларымен, «Бейсенбінің кеңес күйі» XIX ғасырдағы атақты Бейсенбі бидің есімімен байланысты. Сондай-ақ Сыдық¹, Мәди сынды Катон-Қарағай жерін мекендеген, осы күндерде есімдері ұмытылған күйшілердің күйін орындап жеткізуші.

Сондай-ақ күйші туралы өзінің жерлесі, Шайқының көзін көрген азамат, өнерінің жанашыры Мұхаммед Шаяхметов 1994 жылы «Қазақ әдебиеті газетінің» 30-нөмірінде шағын мақала жазған. Онда Шайқы Құсайынов туралы келесі деректер келтіреді: «Уағында Алтай өңіріне белгілі болған Қаратай руының атақты болысы Әбдікерім Ережепұлы салдырған (1903), сондықтан «Ережеповская двухклассная русско-казахская школа» деп ресми аталған, кезінде Сұлтанмахмұт Торайғыров ұстаздық еткен Шыңғыстай мектебінде профессор Сәрсен Аманжоловпен бірге оқып, сол кездегі орыс тілін меңгерген сауатты азамат болған. Ұлы Отан соғысына қатысып, ауыр жараланған. Соғысқа дейін де, одан кейін де зейнетке шыққанша тау кен орындарында еңбек етті.

1928-29 жж. «халық жауы» атанып, саяси қудалауға ұшыраған.

1936 жылы халық күйлерін орындаушылардың (домбырашылардың) ауданаралық байқауына қатысып, бірінші орынға ие болған күйші сол жарыстың қорытындысы бойынша республикалық байқауға жолдама алған екен. Бірақ оған белгісіз себептермен қатыса алмапты.

¹Дегенмен Е. Жаменкеевтің «Қазақтың домбыра дәстүріндегі күлкі мәдениеті» атты диссертациясында Сыдық Райымбайұлының өмір сүрген жылдары, күйлерінің аттары, оның күйлерін орындаған ұлы Ғалым Сыдықұлы туралы мәліметтер кездеседі (Жаменкеев, 2018: 64). Оның зерттемесінде: «Ұнтаснада Алтай өңірінің халық күйшісі Ғалым Сыдықұлы (9.10.1947ж.) өзінің әкесі Сыдық Райымбайұлының (1894-1986) тартыс кезінде шығарған күйі жайында былай әңгімелейді» (Жаменкеев, 2018: 64), – деп, күйдің аңызына тоқталған. Бірақ бұл жерде Алтай өңіріндегі күйші туралы айтылғандықтан, екі күйшінің бір адам екендігін дәлелдеп айтпа алмадық.

Шәкең әрқашан ауыл арасындағы жиын тойларда, кешке қарай ақсақалдар ауыл шетіне жиналғанда домбыра шерткен, жастарға өз білгенін үйретуден аянбаған, халық күйлерін насихаттаушы, қайраткер. Шайқы Құсайынов 1970 жылы 73 жасында Күршім өңірі, Шірікаяқ ауылында дүние салды» (Шаяхметов, 1994: 14).

Сонымен қатар осы мақаланың авторы Мұхаммед Шаяхметов 1961 жылы магнитофон таспасына Шайқы репертуарындағы «Алпыс тоғыздың бір бұтағы», «Жортуыл күйдің бір термесі», «Сарыөзен», «Ақсақ аю», «Сандуғаш», «Көксері», «Ақ Қабаның толқыны», «Қоңырдың бір бұтағы», «Балжыңкер» сияқты ел арасында тыңдаушыларға белгісіз халық күйлерін, Мәди атты күйшінің «Үкіаяқ», «Мәдидің күйі», Сыдық атты күйшінің «Билік күйі», Бейсенбінің «Кеңес», Шығыс Қазақстан облысы, Үлкен Нарын ауданының Нұғман деген татарлар тұратын ауылында (қазірде Бұқтырма су қоймасының астында қалған) өмір сүрген есімі ұмыт болған татар азаматы шығарған «Ақсақ қаз», сондай-ақ Шайқы Құсайыновтың авторлық «Майда қоңыр», «Ой күйі» атты күйлерін жазып алған.

Шайқының орындауындағы «Сандуғаш», «Балжыңкер» халық күйлерінің ноталары М. Әбуғазының «Шығыстың шыңырау күйлері» (Әбуғазы, 2009: 25, 53) атты күй жинағында берілген. Ал, «Аққабаның толқыны» халық күйі мен авторлық «Ой күйі» туындысы 2020 жылы жарық көрген «Ұлы даланың көне сарындары антологиясына» енді (Ұлы даланың көне сарындары, 2020: 315, 338).

2007 жылы Шығыс Қазақстан облыстық өнер мұражайында Шайқы Құсайыновтың жүз он жылдық мерейтойы атап өтіліп, күйші мұралары халық игілігіне ұсынылды (Жақыпова, 2014: 286).

Шайқы Құсайынов күйді таңқаларлық шебер орындаумен қатар, оған барлық бейілімен беріліп, күйдің ырғағын өз денесінің қимылымен де келтіріп, әр күйді орындау алдында оның шығу тарихын әңгімелеп, тыңдаушының күйдегі ойды сезініп, түйсініп отыруына көңіл бөлетін (Шаяхметов, 1994: 14).

Біздің қолымыздағы ұнтаспа жазбаларына қарағанда Шайқы Құсайынов көбінесе халық күйлерін орындап, жеткізуші. Бірлі-екілі авторлық күйлер болмаса, біздің күндерімізге жеткен Шайқының орындауындағы күйлер негізінен халық күйлері. Өкінішке орай өз

жанынан қанша күй шығарғаны бізге беймәлім, бізге жеткені тек екі күйі ғана («Майда қоңыр», «Ой күйі»).

Шайқы Құсайынов репертуарындағы «Ақсақ қаз» күйін дыбыс жазба сапасының төмендігіне, сондай-ақ күйдің жазбаға толық түспей қалуына байланысты нотаға түсіру аса мүмкін болмады. Бірақ оны Үлкен Нарын ауданына қарасты, басым көпшілігі татарлар мекендеген Нұғман ауылының азаматы шығарған деген деректер кездеседі. Және бұл күйде татар музыкасының халық әуендерінің сарындары естіледі (Шаяхметов, 1994: 14). Бұл нұсқа Буратай Мусиннің орындауына қарағанда кішігірім көне сарын түрінде сақталған деуге болады. Күйде бір бөлім өзгеріссіз екі рет қайталанып аяқталады. Кіріспеде ашық ішектен 2-октаваның *g*-нотасына секіру кездеседі. Осы *g*-нотасының айналасында өрбіген кіріспе әуенге ашық *c*-нотасы бурдондық қызмет атқарады. Негізгі әуен кенеттен бір ішекке ауысып, *g*-ішегінде жүріп, әр мотивтің соңында ашық *c*-нотасы іліп қағу арқылы орындалады. Осы негізгі әуеннің соңы *c*-*g* ашық ішек тұрақты тірегімен аяқталады. Жалпы мұндай екі ішектен бір ішекке ауысып отыратын әуендік жүрістегі күйлер Шайқы Құсайыновтың репертуарында жиі кездеседі. Атап айтсақ, оң бұраудағы халық күйлері «Аққабаның толқыны», «Кеңес», «Қоңырдың бір бұтағы», т.б. Тіпті оның авторлық «Ой күйі» атты туындысы да осындай принципке құралған. Өкінішке орай, бізге Шайқының көп авторлық күйі жетпеген, дегенмен оның осы аталған күйіне қарап авторлық шығармаларындағы әуендік қор өзінің репертуарындағы көне халық күйлерінен бастауалады деп айтуға негіз бар. «Ой күйі» атты туындысында күй әуенін екі ішекте алма-кезек төгілте отырып, әуені *G*-ішегінде дамыған кезде оған ашық *c*-нотасымен бурдон дыбысын бере отырып, теріп орындайды. Бұл күйдің әуені әуезді лирикаға жақын, автордың қамшының сабындай қысқа адам өмірі туралы ой түйінін, терең философиясын білдіріп тұрғандай. Күй шағын болса да, әуені өте жағымды да әсем. Теріс бұрауда орындалады. Құрылымы *A*, *B*, *B*₁ және кішігірім қорытынды бөлімнен тұрады және осы тақырыптарды толық қайталап, соңында кіріспені қысқа қайырып аяқталады. Күйде 5/8, 6/8, 7/8, 3/8 сияқты шертпе күйге тән күрделі және 2/4, 3/4 қарапайым өлшемдік

жүйелері кездеседі, олар жиі ауыспайды, бірақ күйдің әр бөлігін қамтиды. Күйдің ырғақтық жүйесіне келсек, мұнда бірыңғай, қосынды, бөлшекті ырғақ түрлері кездеседі. Күйдің *A* бөлімі Арқа өңірінің өкілі Өшімтайдың «Қоңыр қаз» күйіне ұқсайтын кіріспеден басталады:

Әрі қарай күй *G*-ішегінде дамып, ашық *c* нотасы осы мелодияға бурдон ретінде теріп орындалып, кішігірім бөлектенген әуендік мотивтерге ұласады:

Күйдің *B* бөлімі күйдің шарықтау шегі болып табылады, себебі онда мелодия *II* октаваның *a*-нотасына секіреді және *A* бөлімімен регистрлік, дыбыстық контрастқа ұшырайды. Бұл бөлімде де мелодия алдымен екі ішекті теріп ойнау арқылы, артынша жеке-дара кішігірім мотивтер мен кішігірім секвенциялық элементтер арқылы дамиды.

Ал *B*₁ бөлімі дәл *B* бөлімінің мелодиясын қайталай келе, қорытынды мелодиямен жалғасып, *g*-*d* ладтық тірегімен аяқталады. Қорытынды мелодияда сондай-ақ *d*-*g* ладтық тірегі кездеседі.

Осы жоғарыда қамтылған тақырыптар мен бөлімдер толықтай екі рет қайталанған соң бастапқы кіріспе тақырып қысқа қайырылып, күй *f*-*c*² ладтық тірегімен аяқталады. Күй пентатоникалық лад негізіне құрылған.

Күршім ауданынан шыққан тағы бір мықты күйшілердің бірі – Буратай Мусин. Өкінішке орай, Буратайдың авторлық күйлері бізге жетпей отыр, дегенмен мақала барысында оның орындауындағы «Ақсақ қаз» халық күйінің ерекше нұсқасына тоқталып өтуді жөн санадық.

Буратай Мусин (1900-1988) – күйші, композитор, көптеген халық күйлерін орындаушы. Ол 1900 ж. Марқакөл өңірінде дүниеге келіп, 1988 ж. Күршім ауданының Қалғұтты ауылында өмірден қайтқан. Руы – Жәлмембет. Домбыраны Қаратай елінен шыққан нағашысы Нұржақыптан үйренген. 1937-38 жж. тап жауы атанып, қуғынға ұшырап, Қырғызстанға жер аударылған екен. 1945-46 жж. Марқакөл ауданы шекара аумағы болғандықтан, әйелімен бірге Қалғұтты жерін мекендейді. Соғыстан кейінгі жылдары Шердаяқта шахтада жұмыс істейді. Кейіннен колхозшы болады. Көзі көргендердің айтуына қарағанда, Буратай алып денелі балуан адам болған екен. Репертуарында «Көкейкесті», «Өттең, таңның ұзағы», «Жорға аю», «Партия»

сияқты көптеген күйлер болған деседі. 1962 ж. Сәбит Мұқанов бұл өңірге келіп, Буратай күйшімен кездескен екен, сонда ол 50-ге жуық күйлерді таспаға жазып алған көрінеді. Оның бесеуі Буратайдың өзі шығарған күйлері деп айтылады. 70-жылдары Илия Жақанов келіп, оның 7 күйін Қазақ радиосының алтын қорына жазып, олар 1987 ж. радиодан беріліп тұрған. Буратай Мусиннің таспада жазылған күйлері бізге белгісіз. Күйшінің орындауында бүгінгі күнге халық күйі «Ақсақ қаз» бен Тәттімбеттің «Құр ойнақ» күйі жетіп, олар «Қазақтың дәстүрлі 1000 күйі антологиясына» (2010) енген. Күйшінің орындауындағы «Ақсақ қаз» халық күйінің нотасы тұңғыш рет нотаға түсіріліп, «Ұлы даланың көне сарындары антологиясына» енді (Ұлы даланың көне сарындары, 2020: 290).

Мақала барысында күйші Буратай Мусиннің нұсқасын басты назарға ала отырып, басқа да нұсқаларына салыстырмалы талдау жасамақпыз. Олардың өзіне тән ортақ белгілері мен ерекшеліктеріне тоқталып өтеміз.

«Ақсақ қаз» көбіне Баян-Өлгий аймағына кең тараған және ол жақта бірнеше нұсқалары сақталған. Бұл күйдің барлық нұсқаларына ортақ үрдіс – олардың теріс (квинта) бұрауда орындалуында. Бұл атауында «Ақсақ» сөзі бар күйлерге тән үдеріс деуге болады. Әуендері ашық ішектен g^2 -нотасына секіріп, осы нотаның айналасында өрбіп отырады. Оған мысал ретінде «Ақсақ марал», «Ақсақ құлан», «Ақсақ аю» сияқты халық туындыларын келтіруге болады. Жоғарыда атап өткеніміздей «Ақсақ қаз» күйлерінің әуендерінде осы аталған квинталық бұраудан өзге ұқсас әуендік ерекшеліктер кездеспейді.

Ақсақ қаз (I түрі)

Ақсақ қаз (II түрі)

Ақсақ қаз (III түрі)

Буратай Мусиннің нұсқасы:

Ақсақ қаз

Буратай Мусиннің орындауындағы нұсқа алғашқы үшеуіне қарағанда орындау шеберлігі, формасы жағынан күрделірек болып келеді. Сонымен бірге бұл нұсқада өлшемдердің ауысып отыруын тағы бір ерекшеліктеріне жатқызуға болады. Себебі алғашқы үш нұсқа бірыңғай 2/4, 3/4 немесе 6/8 өлшемдерінен құралса, Буратай Мусиннің нұсқасында 2/4, 3/4, 5/8, 6/8 метроритмдерінің ауысуы кездеседі.

Күй кіріспемен кіші саға регистрінде II октаваның g -нотасынан басталып, кішігірім әуендер арқылы дамиды.

Бұл жерде арпеджиато, стаккато сияқты әдістер кездеседі. Мұндағы стаккато күйге ырғақтық біркелкілік пен ойнақы мінез беріп, қаңқылдаған қаздың даусын анық көрсетіп тұр, сол себепті күйді имитациялық (еліктеу) тәсілге жатқызуға толық негіз бар. Ал Буратай Мусиннің орындауындағы күреп қағу әдісі оның стилін Арқа күйшілік мектебіне жақындата түседі. Бұл таңқаларлық жағдай емес, себебі оның орындауында Тәттімбеттің «Құр ойнақ» күйі сақталған.

Буратай Мусиннің нұсқасында әуен жоғарыда айтылған микромотивтер көмегімен үздіксіз жалғасын тауып отырады. Күйдің негізгі «интонациялық комплексі» (Д. Бекенов) негізінде төмендегі әуен жатыр:

Бірақ бұл әуен нұсқалы түрде әр кіріспеден кейін өзгеріске ұшырап отырады. Ал осы қайталау әуендерінің алдында кіріспе әуен келіп отырады, оның өзін жеке бір «интонациялық комплекске» жатқызуға болады:

Күйдің соңында ішекті стаккато мен тұту арқылы орындалатын және секвенция арқылы негізгі буын регистріне түсетін кішігірім қорытынды бар:

Күйдің ладтық жүйесінде пентатоникамен қатар субкварталық секірістер өте жиі кездеседі:

Жалпы осы «Ақсақ қаз» күйі Буратай Мусиннің орындауында жеткен Шығыс Қазақстан дәстүрінің күйіне жататын жалғыз күй болса да оның өзіндік қайталанбас орындаушылық мәнерін, қолтаңбасын көрсетеді деп есептейміз. Және көп нұсқалы «Ақсақ қаз» күйлер тобының ішінде Буратай Мусиннің нұсқасы шоқтығы биік туындылардың біріне жатады.

Тағы бір назар аударуға тұрарлық нұсқалардың біріне белгілі күйші Дәулет Халықұлының орындауындағы «Ақсақ қаз» күйін жатқызуға болады. Қос ішекте теріп орындалатын бұл туынды тұрақты 6/8 өлшемдерінен тұрады, тек арасында сирек жағдайда 9/8 өлшемі де кездесіп отырады. Күйдің кіріспесі ашық ішектегі с нотасында синкопа ырғағында орындалып, күйдің атына

сай дыбыстық еліктеу (имитация) әдісін құрайды. Кіріспенің соңғы 2 тактісі осы с нотасынан g^2 нотасына секіру арқылы негізгі әуенге дайындық орын алады. Бұл күйдің құрылымын $Kipisne - A - Kipisne_1 - B - B - A - Kipisne - B_1$ бөлімдеріне бөліп қарастыруға болады. Көп бөлімді бұл туындының дыбыс ауқымы да кең, 2-октаваның h нотасына дейін жетеді. Алайда бір ішекте орындалатын ашық с-нотасы кіріспе қызметін атқарып, g^2 немесе e^2 -дыбыстарына секіріс жасайды, ал негізгі әуен e^2 мен h^2 -ноталары аралығында жүріп отырады. Талданып отырған бұл нұсқа өзге «Ақсақ қаз» күйлеріне қарағанда көлемі жағынан ірілеу болып келеді. Бұл да болса осы нұсқаның қайталанбас ерекшелігін көрсетіп тұр.

Қорытынды

OR11465467 нөмірлі бағдарламалық-мақсатты қаржыландыруға (БМК) негіздей отырып «Әдебиеттану және өнертану саласындағы қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында жаңа гуманитарлық білімді қалыптастыру және инновациялық зерттеулер жүргізу: әлемдік тәжірибе және отандық практика» атты тақырып аясында жазылған бұл мақала барысында «Ақсақ қаз» күйлерінің біршама нұсқаларымен таныс болып, олардың негізгі таралу аймағы анықталды. Сонымен қатар Қ. Ахмерұлы, М. Хұсайынұлы, А. Қазтуғанова, М. Әбуғазы, А. Маулет сияқты күйтанушы, зерттеуші, музыкатанушылардың тәжірибелеріне сүйене отырып, аталған күйлердің аңызына, музыкалық ерекшеліктеріне назар аударылды. Нәтижесінде «Ақсақ қаз» күйлерінің ортақ әуендік белгілерімен қатар, өзіндік қайталанбас музыкалық компоненттері сараланды. Бұл ретте бірнеше нұсқаның құрылымына, дыбыс ауқымына (диапазонына), артикуляциялық белгілеріне, қағыс ерекшеліктеріне назар аударылды. Сондай-ақ аттас «Ақсақ қаз» күйлерінің көне кіші сарындардан өрбуі, одан әрі орындаушының шеберлігіне байланысты дара туындыларға айналып, Шығыс Қазақстан, Алтай-Тарбағатай, Баян-Өлгий күйшілік дәстүрлерінде өзінің лайықты бағасын алуға, өзіндік қайталанбас орнын белгілеуге әбден лайықты нұсқаларға ұласып, дамуы белгіленді.

Әдебиеттер

1. Аманова С. Древние кюи «Акку» (структура, семантика) // Инструментальная музыка казахского народа: статьи, очерки. – Алма-Ата: «Өнер», 1985. С.15-24.
2. Ахмерұлы Қ. Баян-Өлгий қазақтарының домбыра және сыбызғы күйлері. – Өлгий, 1977. 173 б.
3. Әбуғазы М. Шығыстың шыңырау күйлері. – Өскемен: Шығыс Полиграф, 2009. 303 б.
4. Бахтығалиева Д. Особенности жанра акжелең // Этнокультурные традиции в музыке: Матер. междунар. конф., посв. памяти Т. Бекхожиной / Сост.: А.И. Мухамбетова, Г.Н. Омарова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2000. С. 270-278.
5. Жақыпова Ш. Тіл майданынан естеліктер. – Алматы: Арыс, 2014. 286 б.
6. Калиев С. Формы функционирования кюев-шертпе в контексте творческого мышления кюйши: автореф. дис. ... канд. иск.: 17.00.02. – Алматы. 1996. 25 с.
7. Қазақтың домбыра дәстүріндегі күлкі мәдениеті: Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: 6D040400 – Дәстүрлі музыкалық өнері / Е. Жаменкеев; ғыл.кеңесшілер: А.С. Сабирова, С. Жераньска-Коминек. Құрманғазы атындағы Қазақ Ұлттық консерваториясы. – Алматы, 2018. 148 б.
8. Қазтуғанова А. Қазақтың арнау күйлері (жанр және стиль мәселелері). Монография. – Алматы, 2008. 248 б.
9. Қазтуғанова А. Моңғолия қазақтарының аспапты музыкасындағы «Жорға аю» күйлері // Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары. Дөңгелек үстел материалдары (Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.) / З.К. Шәукенованың жалпы редакциялауымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФСДИ, 2013. Б.154-163.
10. Қазтуғанова А.Ж. Жаһандық дәуірдегі күй өнерінің даму үдерісі: Монография. – Алматы: Brand Book, 2020. – 184 б.
11. Мүптекеев Б. Халық ұғымындағы Қамбар бейнесі және «Қамбархан» күйлерінің орындаушылық ерекшеліктері // Замана сазы: Күйші Қ. Медетовтың 100 жылдығына арналған халықаралық конференция материалдары / Құраст: А.Қ. Омарова, А.Р. Бердібай. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. Б.138-161.
12. Омарова Г. О композиционной структуре домбровых кюев Западного Казахстана (на примере кюев «Балбырауын») / Омарова Г. Кобызовая традиция. Вопросы изучения казахской традиционной музыки. – Алматы, 2009. С.220-230.
13. Ұлы даланың көне сарындары: Антология. Үш томдық. – Т. 2: Аспаптық көне сарындар. Дәстүрлі күй өнері / Жауапты редактор Қазтуғанова А.Ж. – Алматы: «Brand Book», 2020. – 1184 б.
14. Хұсайынұлы М., Ахмерұлы Қ. Алтай-Қобда қазақтарының домбыра және сыбызғы күйлері. – Алматы: Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, 2018. – 720 б.
15. Шаяхметов М. Күй шебері – Шайқы. // Қазақ әдебиеті, 1994, 29 шілде. – № 30. Б.14.
16. Шегебаев П. Жанровые особенности кюя «Науыскы». (Комическое в домбровой музыке) // Инструментальная музыка казахского народа: статьи, очерки. – Алма-ата: «Өнер», 1985. С.105-112.
17. Шыңжаңдағы қазақ домбыра күйлерінің көркем-шығармашылық тәжірибесі – ұлттық бірегейлікті сақтау факторы ретінде ((Электрондық ресурстар)): Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: 6D041600 – Өнертану / А. Маулет; ғыл. кеңесшілер: А.С. Сабирова, Ж. Хуан; Т.Қ. Жүргенов атын. Қазақ ұлт. өнер академиясы. – Алматы, 2018. – электрон. мәтінді мәлімет, 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

References

1. Amanova S. Drevnie kúı «Akký» (strýktýra, semantika) // Instrýmentalnaia mýzyka kazahskogo naroda: statı, ocherki. – Alma-ata: «Óner», 1985. S.15-24.
2. Ahmeruly Q. Baıan-Ólgi qazaqtarynyń dombyra jáne sybyzǵy kúıleri. – Ólgi, 1977. 173 b.
3. Ábýǵazy M. Shygystyń shyńyraı kúıleri. – Óskemen: Shygys Poligraf, 2009. 303 b.
4. Bahtygaliyeva D. Osobennosti janra akjelen // Etnokýltýrnye traditsii v mýzyke: Mater. mejdýnar. konf., posv. Památi T. Bekhojınoı / Sost.: A.I. Mýhambetova, G.N. Omarova. – Almaty: Daik-Press, 2000. S. 270-278.
5. Jaqypova Sh. Til maidanyńan estelikter. – Almaty: Arys, 2014. 286 b.
6. Kaliev S. Formy fýnksionirovaniia kúev-shertpe v kontekste tvorcheskogo myshleniia kúishi: avtoref. dis. ... kand. isk.: 17.00.02. – Almaty. 1996. 25 s.
7. Qazaqtyń dombyra dástúrindegi kúıki mádenieti: Filosofıa doktory (PhD) dárejesin alý úshin daıyndalǵan disertasiia: 6D040400 – Dástúrli mýzykalyq óneri / E. Jamenkeev; ǵyl.keńesshiler: A.S. Sabirova, S. Jeranska-Kominek. Qurmanǵazy atyndaǵy Qazaq Ulttyq konservatoriiasy. – Almaty, 2018. 148 b.
8. Qaztyǵanova A. Qazaqtyń arnaı kúıleri (janr jáne stil máseleleri). Monografiia. – Almaty, 2008. 248 b.
9. Qaztyǵanova A. Mońǵolia qazaqtarynyń aspatty mýzykasyndaǵy «Jorǵa aıy» kúıleri // Qazaq diasporasynyń zamanaıı estetikalıq jáne etikalıq qundylyqtary. Dóngelek ústel materialdary (Almaty q., 21 maýsym 2013 j.) / Z.K. Sháykenovanyń jalpy redaksıalaıymen. – Almaty: QR BGM GK FSDI, 2013. B.154-163.
10. Qaztyǵanova A.J. Jahandyq dáıirdegi kúı óneriniń damý úderisi: Monografiia. – Almaty: Brand Book, 2020. – 184 b.
11. Múptekeev B. Halyq uǵymyndaǵy Qambar beinesi jáne «Qambarhan» kúıleriniń oryndaıshylyq erekshelekteri // Zamana sazy: Kúishi Q.Medetovtyń 100 jyldyǵyna arnalǵan halyqaralyq konferensia materialdary / Qurast: A.Q.Omarova, A.R.Berdıbai. – Almaty: Daik-Press, 2002. B.138-161.
12. Omarova G. O kompozitsionnoi strýktýre dombrovıh kúev Zapadnogo Kazahstana (na primere kúev «Balbyraıyn») / Omarova G. Kobyzovaia traditsiia. Voprosy ızýcheniia kazahskoi traditsionnoi mýzyki. – Almaty, 2009. S.220-230.
13. Uly dalanyń kóne saryndary: Antologıa. Úsh tomdyq. – T. 2: Aspattyq kóne saryndar. Dástúrli kúı óneri / Jaıapty redaktor Qaztyǵanova A.J. – Almaty: «Brand Book», 2020. – 1184 b.
14. Husaıynuly M., Ahmeruly Q. Altai-Qobda qazaqtarynyń dombyra jáne sybyzǵy kúıleri. – Almaty: Qazaqstan Respyblikasy Ulttyq mýzeii, 2018. – 720 b.
15. Shaıahmetov M. Kúı sheberi – Shaıqy. // Qazaq ádebieti, 1994, 29 shilde. – № 30. B.14.
16. Shegebaev P. Janrovye osobennosti kúa «Naıysky». (Komicheskoe v dombrovı mýzyke) // Instrýmentalnaia mýzyka kazahskogo naroda: statı, ocherki. – Alma-ata: «Óner», 1985. S.105-112.
17. Shyńjandaǵy qazaq dombyra kúıleriniń kórkem-shyǵarmashylyq tájiribesi – ulttyq biregeilikti saqtaı faktory retinde ((Elektrondyq resýrstar)): Filosofıa doktory (PhD) dárejesin alý úshin daıyndalǵan disertasiia: 6D041600 – Ónertanı / A. Maýlet; ǵyl. keńesshiler: A. S. Sabirova, J. Hýań; T. Q. Júrgenov atyn. Qazaq ult. óner akademiasy. – Almaty, 2018. – elektron. mátin di málimet, 1 elektron. opt. disk (CD-ROM).

Жаманбалинов Е.Е.
Институт Литературы и искусства
им. М.О. Ауэзова
г. Алматы, Казахстан
e-mail: ernat-knc@mail.ru

Zhamanbalinov E.
M.O.Auezov Institute of Literature and Art
Almaty, Kazakhstan
e-mail: ernat-knc@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ КЮЙЕВ «АКСАК КАЗ» В ДОМБРОВОЙ ТРАДИЦИИ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА

В статье анализируются кюйи «Аксак каз», широко распространенные в Восточном Казахстане, в Баян-Ульгийском регионе Монголии. По итогам работы представлен краткий обзор не только уровня распространения одноименных кюйев в Восточном Казахстане, но и трудов ученых-музыковедов, проводивших исследования на эти темы в казахском кюйеведении. Кроме того, изложено несколько легенд кюйев «Аксак каз», даны музыкальные описания и сравнительный анализ вариантов исполнения Шайкы Кусаинова, Буратая Мусина, Даулета Халыкулы и других кюйши. Помимо обнаруженных у них общих мелодических признаков, выявлены специфические черты, характерные для ареала распространения. Очевидно, что эти варианты, относящиеся к древним кюйям, развивались от небольших сарынов до крупных произведений в репертуаре отдельных исполнителей. К примеру, версия Шайкы Кусаинова из Курчумского района подтверждает, что эта группа кюйев происходит из древних мотивов, а в исполнении его земляка Буратая Мусина прослеживаются различные артикуляционные признаки, характерные для Аркинской кюйевой традиции штрихи и другие сложные приемы, свидетельствующие о мастерстве исполнения.

Ключевые слова: традиция, кюй, легенда, вариант, исполнитель.

PECULIARITIES OF KYUY «AKSAK KAZ» IN THE DOMBRA TRADITION EASTERN KAZAKHSTAN

The article analyzes the «Aksak kaz» kuys, widely distributed in Eastern Kazakhstan, in the Bayan-Ulgiy region of Mongolia. The results of the work provide a brief overview of the level of distribution of the same-named kuys in East Kazakhstan and the works of musicologists who conducted research on these topics in Kazakh kuy studies. In addition, several legends of the «Aksak Kaz» kuys are described, musical descriptions and a comparative analysis of the performance variants of Shaiky Kussainov, Buratay Musin, Daulet Halykuly, etc. In addition to the common melodic features found in them, specific features characteristic of the distribution area were identified. It is obvious that these variants related to ancient kuys developed from small saryns to large works in the repertoire of some performers. For example, the version of Shaiky Kussainov from the Kurchum district confirms that this group of kuys comes from ancient motifs, and in the performance of his countryman Buratay Musin, various articulatory signs characteristic of the Arka kuy tradition are traced strokes and other complex techniques that indicate mastery of execution.

Keywords: tradition, kuy, legend, version, performer.